

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

КУРІЛЬЧЕНКО ВАЛЕРІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 374.015.311:378.4(477.54)

**ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ЦЕНТРІ ДОВУЗІВСЬКОЇ ОСВІТИ
КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Ткачова Наталія Олександрівна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
професор кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Зеленов Євгеній Анатолійович,
Східноукраїнський національний
університет імені В. Даля,
м. Сєверодонецьк,
професор кафедри педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Попов Володимир Дмитрович,
Харківська спеціалізована
школа I-III ступенів № 62
Харківської міської ради
Харківської області,
учитель правознавства.

Захист відбудеться «26» квітня 2016 року о 12³⁰ годин на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.19 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: майдан Свободи, 6, ауд. № 2-43. м. Харків, 61022.

Із дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022.

Автореферат розісланий «25» березня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Кабацька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Модернізація сучасної національної системи освіти в контексті європейських вимог потребує глибокого реформування структури та змісту як шкільної, так і позашкільної освіти. При цьому в умовах інтенсивного зростання потоку нової інформації й перетворення її в найважливіший ресурс людства, широкого впровадження інноваційних технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства актуалізується потреба у вихованні молодих людей як особистостей, які здатні творчо мислити, всебічно аналізувати та знаходити оптимальні шляхи вирішення поставлених перед ними завдань, адекватно діяти в нестандартних умовах і ситуаціях. У світлі цього підвищується значущість проблеми формування інтелектуальної культури учнів.

На необхідності ефективного вирішення цієї проблеми наголошується в таких провідних нормативних документах у галузі освіти, як закони України: «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року тощо. Зокрема, у Законі «Про позашкільну освіту» зазначається, що важливими завданнями позашкільних навчальних закладів є формування в учнів нових знань, умінь і навичок, організація змістовного дозвілля з урахування індивідуальних інтересів і здібностей кожної особистості, реалізація її потреби у творчій самореалізації, активізація інтелектуального, духовного й фізичного розвитку, підготовка до активної професійної та громадської діяльності.

Серед різних ланок позашкільної освіти чільне місце займають центри довузівської освіти класичних університетів, які традиційно виконують роль передових наукових, освітніх і культурних центрів. А тому вони мають значні ресурси для формування інтелектуальної культури учнів.

Очевидно, що процес формування інтелектуальної культури учнів повинен мати неперервний характер та охоплювати всі етапи шкільного навчання. Значні можливості в цьому плані мають підлітки, що пояснюється інтенсивними фізіологічними, інтелектуальними, психологічними та соціальними зрушеннями особистості в цьому віці. А тому виникає актуальна необхідність у забезпеченні цілеспрямованого формування в учнів підліткового віку інтелектуальної культури.

Для з'ясування стану формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку у центрі довузівської освіти класичного університету було проведено відповідне дослідження, в якому брали участь 37 викладачів і 68 школярів. Як встановлено, тільки 32,6 % педагогів приділяли у своїй роботі значну увагу формуванню цієї культури в підлітків. Решта викладачів вважали, що педагогічно доцільна організація освітнього процесу автоматично позитивно впливає на розвиток в учнів цієї культури. Також у процесі діагностування було виявлено, що майже дві третини респондентів підліткового віку, які навчались у центрі довузівської освіти, характеризувались недостатнім рівнем сформованості інтелектуальної культури. Отримані результати пілотажного дослідження стали підставою для висновку про необхідність здійснення в цьому центрі цілеспрямованого формування в учнів підліткового віку інтелектуальної культури.

На підставі вивчення наукової літератури встановлено, що окремі аспекти вищевказаної проблеми було розкрито в наукових працях різних авторів. Так, загальнотеоретичні основи формування інтелектуальної культури особистості, взаємозв'язок між інтелектом та мисленням людини обґрунтовано в наукових працях Б. Ананьєва, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна та інших учених. Характерні ознаки, структуру та зміст інтелектуальної культури як особистісного феномену схарактеризовано в публікаціях І. Дзюбенко, С. Зайцевої, І. Захарової, Є. Зеленова, Н. Осинської, О. Соловйова, Н. Ткачової, Ш. Хубієва та інших науковців. Основні функції інтелектуальної культури особистості проаналізовано в доробках таких авторів, як С. Боруха, В. Іванова, М. Мартиросян та інші. Особливості формування інтелектуальних здібностей в особистості підліткового віку виділено в дослідженнях Т. Марцинковської, С. Максименка, В. Попова, А. Реана, Н. Рождественської та інших. Специфіку формування інтелектуальної культури молоді в системі позашкільної освіти, у тому числі в центрах довузівської освіти класичних університетів, визначено в наукових напрацюваннях О. Глузмана, О. Мещанінова, Г. Пустовіта, І. Штеймiller та інших.

Необхідність звернення до означеної проблематики посилюється наявністю низки *суперечностей*, які мають місце: між потребами суспільства у високому рівні інтелектуальної культури школярів та невідповідністю реального стану її сформованості висунутим вимогам; між наявністю в системі позашкільної освіти значного педагогічного потенціалу щодо формування цієї культури в учнів, зокрема підлітків, та недостатнім його використанням у реальній освітній практиці; між об'єктивною необхідністю формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку та недостатнім науково-методичним забезпеченням цього процесу у центрах довузівської освіти класичного університету.

Отже, актуальність порушеної проблеми, її недостатня теоретична розробленість, а також нагальна необхідність у подоланні виявлених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **«Формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Розробка навчально-педагогічної системи формування духовної культури молоді як елемента здоров'язбережувального освітнього простору» (РК № 0112U005891). Тему дисертації затверджено вченою радою філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 3 від 24.10.2014 р.) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 9 від 23.12.2014 р.).

Мета дослідження – виявити вплив теоретично обґрунтованих та експериментально перевірених педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету на рівень сформованості зазначеної культури.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. На підставі аналізу наукової літератури визначити суть, структуру та зміст інтелектуальної культури особистості.

2. Розкрити особливості формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

3. Уточнити критерії й показники сформованості в підлітків інтелектуальної культури.

4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес у центрі довузівської освіти класичного університету.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що ефективність формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету підвищується за умов:

1) забезпечення спеціальної підготовки викладачів центру до формування інтелектуальної культури підлітків;

2) цілеспрямованого розвитку інтелектуальних умінь учнів підліткового віку на основі врахування їхніх вікових особливостей та специфіки вивчення предметів обраного профілю навчання в центрі довузівської освіти;

3) системного поєднання аудиторних і позааудиторних видів розумової діяльності підлітків, спрямованої на формування в них інтелектуальної культури.

Вирішення поставлених завдань здійснювалося за допомогою використання комплексу таких **методів дослідження**:

- *теоретичних*: аналіз, порівняння, узагальнення з метою з'ясування на основі опрацювання наукової літератури стану розробленості досліджуваної проблеми, формування основних теоретичних положень та категоріально-понятійного апарату дослідження;

- *емпіричних*: спостереження, анкетування, тестування, бесіди для визначення рівня сформованості інтелектуальної культури в учнів підліткового віку, педагогічний експеримент із метою перевірки висунутої гіпотези;

- *статистичних*: методи математичної статистики для кількісного та якісного аналізу отриманих емпіричних даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *уперше* обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету (забезпечення спеціальної підготовки викладачів центру до формування інтелектуальної культури підлітків; цілеспрямований розвиток інтелектуальних умінь учнів підліткового віку на основі врахування їх вікових особливостей та специфіки вивчення предметів обраного профілю навчання в центрі довузівської освіти; системне поєднання аудиторних і позааудиторних

видів розумової діяльності підлітків, спрямоване на формування в них інтелектуальної культури);

- *уточнено* суть інтелектуальної культури як інтегрованої якості особистості, яка володіє спеціальними знаннями, уміннями, якостями, необхідними для ефективного здійснення розумової діяльності, унаслідок цього відбувається створення чогось об'єктивно чи суб'єктивно нового, а також зміст її структурних компонентів (мотиваційно-ціннісний, гностично-діяльнісний, особистісно-креативний), конкретизовано критерії (мотиваційно-цільовий, емоційно-ціннісний, когнітивно-дієвий, особистісно-рефлексивний) і показники сформованості інтелектуальної культури учнів підліткового віку;

- *подальшого розвитку та уточнення* набули уявлення про форми і методи (олімпіади, конкурси, конференції, «інтелектуальні бої», мультимедійні проекти, веб-квести, літературні читання, мозкові штурми, ігroteки тощо) формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретично обґрунтовані педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету підтвердили свою ефективність у процесі відповідної апробації й можуть бути реалізовані в системі позашкільної освіти учнів підліткового віку.

Основні результати дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес центрів довузівської освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (довідка про впровадження № 0301-227 від 09.12.2015 р.), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 3639 від 11.12.2015 р.); Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 376/03-а від 04.12.2015 р.); частково – у роботу центрів довузівської освіти Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (довідка № 3940 від 09.12.2015 р.), Харківського національного університету радіоелектроніки (довідка № 44/27-2181 від 28.10.2015 р.), Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця (довідка № 15/86-53-191 від 13.11.2015 р.); Харківського національного медичного університету (довідка від 16.11.2015 р.).

Матеріалами дослідження можуть послуговуватися в процесі підготовки майбутніх учителів шкіл, написання ними курсових, дипломних і магістерських робіт, у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, у тому числі викладачів центрів довузівської освіти класичних університетів, під час укладання навчально-методичних посібників та рекомендацій з викладання педагогічних дисциплін та навчальних предметів шкільного курсу.

Особистий внесок здобувача в працях, написаних у співавторстві, полягає у визначенні сутності інтелектуальної культури та шляхів її формування в учнів у центрі довузівської освіти класичного університету.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри валеології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, науково-методичних нарадах і

семінарах у Центру довузівської освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2007-2015 рр.), під час виступів на науково-практичних конференціях різного рівня: на міжнародних: «Сучасні проблеми науки та освіти» (Алушта, 2004; Євпаторія, 2012; Одеса, 2013), «Physics Curriculum Design, Development and Validation» (Нікосія, 2008), «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави» (Гаспра, 2012), «Стратегия качества в промышленности и образовании» (Варна, 2012), всеукраїнських: «Актуальні проблеми безперервної освіти» (Харків, 2003), «Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти: ретроспектива і перспектива» (Київ, 2013), «Інноваційні технології навчання обдарованої молоді» (Київ, 2013).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 18 наукових праць, із них – 6 одноосібних статей у провідних наукових фахових виданнях України, 1 – в іншому виданні, 2 – у періодичних зарубіжних виданнях, 9 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації 215 сторінок, із них основного тексту 164 сторінки. Список використаних джерел налічує 331 найменування, із них – іноземними мовами – 8. Дисертація містить 23 таблиці (на 14 сторінках), 3 рисунки (на 2 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми та її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методи наукового дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію й упровадження отриманих результатів.

У першому розділі **«Теоретичні питання формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету»** на основі аналізу наукової літератури визначено суть і структуру інтелектуальної культури особистості, проаналізовано особливості формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку у центрі довузівської освіти класичного університету як ключової ланки позашкільної освіти, теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

Зазначимо, що поняття «інтелектуальна культура» походить від термінів «культура» й «інтелект». А тому для визначення суті цього поняття було уточнено тлумачення вищевказаних термінів.

За висновками науковців (Б. Введенський, Л. Коган, А. Маркова та інші), культура особистості – це комплексна характеристика людини, що дає їй можливість жити в гармонії із загальнолюською, національною культурою, розвивати суспільство й індивідуальну своєрідність своєї особистості; це система програм людської діяльності, спілкування й поведінки для вдосконалення суспільного життя в усіх його основних вимірах. У свою чергу, на основі вивчення

наукових праць різних авторів (Б. Ананьєв, А. Брудний, І. Галян та інші) визначено, що в дослідженні інтелект розуміється як узагальнена характеристика розумових здібностей людини.

З'ясування різних трактувань ученими термінів «культура» й «інтелект» стало теоретичним підґрунтям для визначення суті ключового для дослідження поняття «інтелектуальна культура». Аналіз наукової літератури засвідчує, що різні науковці визначають суть інтелектуальної культури як: ядро особистості, важливий фактор розвитку й реалізації творчих здібностей особистості, цілісну систему інтелектуальних характеристик, практичного досвіду й морально-етичних цінностей, що дозволяє їй адаптуватися до навколишнього світу та оптимально організовувати свою діяльність з урахуванням моральних установок суспільства (О. Трапезнікова); характеристику діяльності людини в сфері мислення, в процесі якої здійснюється взаємодія з навколишнім середовищем, іншими людьми, в результаті чого відбувається створення нового на об'єктивному або суб'єктивному рівні (Л. Бурман, Н. Зеленкова, М. Мартіросян, О. Пермяков).

На підставі врахування різних точок зору науковців конкретизовано, що в контексті обраної проблеми дослідження *під інтелектуальною культурою розуміється інтегрована якість особистості, яка володіє спеціальними знаннями, уміннями, якостями, необхідними для ефективного здійснення розумової діяльності, унаслідок цього відбувається створення чогось об'єктивно чи суб'єктивно нового*. Установлено, що інтелектуальна культура в житті особистості виконує такі важливі функції: когнітивну, комунікативну, регулятивну, виховну, просвітню, прогностичну, проектувальну. Також під час проведення наукового пошуку визначено структуру та зміст інтелектуальної культури особистості (табл. 1).

Таблиця 1

Структура та зміст інтелектуальної культури особистості

Структурні компоненти інтелектуальної культури	Зміст структурних складників
мотиваційно-ціннісний	сформованість мотивів і ціннісних ставлень, що спонукають людину до вдосконалення своєї інтелектуальної діяльності
гностично-діяльнісний	засвоєння системи інтелектуальних умінь (конструктивно-моделювальні, комунікативно-організаційні, рефлексивно-оціночні, аналітико-прогностичні) та знань, необхідних для успішного здійснення різних видів розумової діяльності
особистісно-креативний	сформованість у людини необхідних для успішного здійснення інтелектуальної діяльності особистісних якостей: самостійності, креативності, самокритичності, наполегливості тощо

Оскільки в сучасному суспільстві вимоги до рівня інтелектуальної культури постійно зростають, виникає актуальна необхідність у забезпеченні цілеспрямованого її формування в кожній людині ще з дитячого віку. При цьому найбільші можливості в цьому плані мають роки, коли людина навчається у школі, а тому важливо ці можливості реалізовувати на практиці.

У процесі проведення дослідження встановлено, що ефективне формування інтелектуальної культури учнів може успішно відбуватись не тільки в системі шкільної, але й позашкільної освіти. Адже сучасний перехід стану позашкільної освіти на новий якісний рівень зумовив необхідність переосмислення її ролі й місця в загальній системі освіти, важливість розширення її соціальних функцій, у тому числі навчання й виховання підростаючого покоління (О. Биховська). Слід також зазначити, що основною перевагою позашкільної освітньої діяльності є те, що її організація та зміст жорстко не регламентовані державними програмами. На відміну від шкільного навчання, яке забезпечує виконання Державних освітніх стандартів, позашкільна пізнавальна діяльність більшою мірою орієнтована на врахування індивідуальних інтересів і схильностей учнів та ґрунтується на їх добровільній участі в роботі, ініціативності та самостійності.

Сьогодні система позашкільної освіти охоплює різні заклади та форми роботи з учнівською молоддю: культурно-освітні центри, комплекси, палаци, будинки, клуби, станції, дитячі кімнати, студії, підготовчі курси, центри, відділення, центри профорієнтації, факультети довузівської підготовки у вишах тощо. Чільне місце в цій системі займають центри довузівської освіти класичних університетів, які відрізняються розвинутою інфраструктурою наукових і науково-виробничих підприємств і установ, високим рівнем кадрового й матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, що дозволяє їм бути потужнішими осередками інтеграції освіти, науки, виробництва й культури.

Важливо зазначити, що центри довузівської освіти класичних університетів мають значні педагогічні ресурси для формування інтелектуальної культури учнів різного віку. Особливо сприятливим в цьому плані виявляється підлітковий вік. Учні цієї вікової категорії вирізняються такими характеристиками: 1) інтенсивний розвиток абстрактно-логічного та творчого мислення, що зумовлює появу в учня нових можливостей інтелектуального характеру та дає йому змогу ефективно оволодівати важливими інтелектуальними вміннями, розбудовувати ефективні комунікативні контакти з іншими людьми; 2) поглиблення пізнавальних інтересів, які набувають більш чіткого вираження й вибіркового характеру, розвиток спостережливості, пам'яті, уваги та інших важливих пізнавальних здатностей, що значно збільшує діапазон тих завдань, які школярі можуть успішно виконувати; 3) загострення потреби учня у взаємодії з однолітками чи учнями старшого віку, у самоствердженні серед них. На підставі вищевикладеного зроблено висновок про те, що особливості підліткового віку в цілому є сприятливим фактором для формування інтелектуальної культури учнів.

Треба також відмітити, що науковці (О. Істратова, Т. Ексакусто, М. Риженко та інші) виокремлюють на підлітковому етапі дві окремі фази: молодший (11-13 років) та старший (13-15 років) підлітковий вік. Характерними ознаками першої з них є: висока суперечність розвитку особистості, нестійкий характер засвоєних соціальних норм і цінностей, невисока пізнавальна активність учня. Друга з виділених фаз у розвитку підлітка характеризується меншою суперечливістю, більшою стійкістю інтересів і переваг учня, зростанням його активності в навчальній діяльності та в міжособистісних відносинах, активізацією розвитку інтелектуальних здібностей

особистості, розумінням нею необхідності самоорганізації своєї праці та прагнення до цього.

Зазначимо, що для забезпечення ефективного формування інтелектуальної культури підлітків у центрі довузівської освіти класичного університету важливо визначити й теоретичне обґрунтувати відповідні педагогічні умови реалізації цього процесу.

У науковій літературі (О. Биховська, Г. Пустовіт, О. Сучко, Т. Чернецька та інші) наголошується на необхідності підвищення рівня професійної компетентності педагогів, які працюють у системі позашкільної освіти, у тому числі з питання формування інтелектуальної культури школярів. Сформульовані науковцями висновки підтверджують і результати проведеного пілотажного дослідження, відповідно до яких майже 60 % опитаних у центрах довузівської освіти викладачів не ставили перед собою окремого завдання формування в учнів інтелектуальної культури. Крім того, 68,8 % педагогів не змогли чітко визначити, які методи й форми навчальної й виховної роботи доцільно застосовувати для успішного виконання цього завдання.

Дані опитування учнів теж підтвердили, що викладачі у процесі педагогічної взаємодії мало уваги приділяють окресленій проблемі. Крім того, в пілотажному дослідженні визначено, що в центрі довузівської освіти класичного університету не проводяться системні методичні заходи, присвячені різним аспектам розвитку інтелектуальних здібностей та вмінь підлітків.

На підставі вищевикладеного зроблено висновок про необхідність реалізації *цілеспрямованої підготовки викладачів центру довузівської освіти класичного університету до формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку*. Така підготовка передбачає розвиток у педагогів мотивації щодо реалізації цього напрямку педагогічної роботи та усвідомлення ними важливості виступати для школярів взірцями носіїв цієї культури, а також надання методичного супроводу в оволодінні ними відповідними знаннями й уміннями, підвищення рівня їх фундаментальної, психолого-педагогічної й методичної готовності до формування інтелектуальної культури підлітків.

У процесі проведення наукового пошуку було з'ясовано, що вчені (Н. Давидюк, А. Головченко, О. Литвин, Г. Новоселецький та інші) у своїх працях відзначають низький рівень сформованості інтелектуальних здібностей та вмінь в учнів. Результати проведеного нами пілотажного дослідження теж засвідчили, що практично 61,3 % учнів підліткового віку, які навчаються в центрі довузівської освіти, мають недостатній рівень сформованості інтелектуальних умінь. Крім того, майже половина респондентів відчували різного плану проблеми в процесі адаптації до навчання в центрі довузівської освіти класичного університету внаслідок існування суттєвих відмінностей в організації педагогічної взаємодії з викладачами вишу у порівнянні з учителями школи. А це підтверджує необхідність забезпечення цілеспрямованого формування в учнів підліткового віку відповідних інтелектуальних умінь.

Очевидно, що під час розвитку цих умінь важливо враховувати вікові особливості підлітків. Крім того, специфіка формування інтелектуальної культури

учнів зумовлюється вибором ними профілю навчання в центрі довузівської освіти класичного університету, адже цей факт теж значною мірою впливає на вибір способів організації педагогічної взаємодії та її змістове наповнення.

З урахуванням вищевикладеного другою педагогічною умовою формування інтелектуальної культури школярів визначено: *забезпечення цілеспрямованого розвитку інтелектуальних умінь учнів підліткового віку на основі врахування їх вікових особливостей та специфіки вивчення предметів обраного ними профілю навчання в центрі довузівської освіти.*

Робота з учнями в центрі довузівської освіти класичного університету не обмежується тільки проведенням планових навчальних занять. Адже його викладачами проводиться багатогранна позааудиторна освітня діяльність, яка теж має значний потенціал у плані формування інтелектуальної культури в учнів. А тому в дослідженні враховувались висновки науковців (Л. Кондрашова, О. Медведєва, Л. Петриченко та інші) про характерні ознаки цієї діяльності, яка в силу відсутності в ній часових і змістових нормативів, ззовні визначених обмежень створює сприятливі передумови для врахування індивідуальних інтересів і можливостей кожної особистості.

Проте, як свідчать дані пілотажного дослідження, переважна більшість (майже 72 %) викладачів під час організації позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності учнів не приділяли достатньо уваги проблемі формування інтелектуальної культури підлітків. Крім того, визначено, що в центрі довузівської освіти повною мірою не забезпечується системний взаємозв'язок між розумовою діяльністю підлітків на заняттях і в позааудиторний час.

На підставі вищевикладеного зроблено висновок про те, що третьою педагогічною умовою є *системне поєднання аудиторних і позааудиторних видів розумової діяльності підлітків, спрямованої на формування в них інтелектуальної культури.*

Реалізація визначених педагогічних умов формування інтелектуальної культури підлітків у центрі довузівської освіти класичного університету відбито на схемі на рисунку на с. 10.

У другому розділі **«Експериментальна перевірка педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового в центрі довузівської освіти класичного університету»** розглянуто основні питання організації та проведення педагогічного експерименту, схарактеризовано процес реалізації педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового в центрі довузівської освіти класичного університету, проаналізовано результати експериментальної роботи.

З метою перевірки висунутої в дослідженні гіпотези було організовано педагогічний експеримент, що проводився впродовж 2012-2015 рр. з учнями підліткового віку, які навчались у центрі довузівської освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Цей експеримент мав варіативний характер. Для його проведення було створено чотири експериментальні групи, в кожній з яких організація експериментальної роботи мала свої особливості.

Рис. Схема реалізації умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету

Так, група E_1 об'єднувала учнів 5-6 класів, група E_2 – учнів 7-8 класів, які в центрі обрали гуманітарний профіль навчання. Ці школярі поглиблено вивчали в центрі довузівської освіти такі дисципліни: українську, російську й англійську мови та літератури. До групи E_3 входили учні 5-6 класів, а до групи E_4 – учні 7-8 класів, які обрали природничий профіль навчання. Учні цих груп поглиблено вивчали в центрі довузівської освіти фізику, математику й інформатику.

Для перевірки ефективності визначених педагогічних умов було обрано відповідні критерії й показники сформованості інтелектуальної культури в підлітків: мотиваційно-цільовий (характер сформованості в учнів мотивів щодо оволодіння інтелектуальною культурою; спроможність до формулювання послідовних цілей у процесі здійснення інтелектуальної діяльності); емоційно-ціннісний (характер прояву емоцій в оволодінні інтелектуальною культурою; характер прояву ціннісного ставлення до розумової діяльності); когнітивно-дієвий (сформованість інтелектуальних умінь і знань, необхідних для здійснення інтелектуальної діяльності, підвищення рівня інтелектуальної культури); особистісно-рефлексивний (сформованість необхідних для успішного здійснення розумової діяльності особистісних якостей, адекватність самооцінки підлітками сформованості цих якостей). На підставі визначених критеріїв і показників було виокремлено три рівні сформованості інтелектуальної культури учнів підліткового віку: високий, середній, низький.

Експеримент проводився в три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний. Так, на першому з них визначався рівень сформованості інтелектуальної культури учнів експериментальних груп на початку експерименту.

На формувальному етапі в експериментальних групах впроваджувались визначені педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету. Реалізацією першої з визначених педагогічних умов під час проведення експерименту передбачалося здійснення спеціальної підготовки викладачів центру довузівської освіти класичного університету до формування інтелектуальної культури підлітків. Із цією метою для педагогів проводились різноманітні науково-методичні заходи: науково-методичні ради, наради, методичні об'єднання, лекції («Феномен інтелектуальної культури та шляхи її формування», «Вікові особливості формування інтелектуальної культури в учнів підліткового віку» тощо), бесіди («Основні шляхи розвитку інтелектуальної культури підлітків у центрі довузівської освіти», «Організація самовиховання інтелектуальної культури учнів підліткового віку» тощо).

Чільне місце в роботі центру займало проведення науково-практичних конференцій і семінарів («Основні форми та методи організації процесу формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку», «Роль інформаційно-комунікативних технологій у процесі формування інтелектуальної культури підлітків» тощо), у яких брали участь знані фахівці з окресленої проблеми. Зокрема, під керівництвом фахівців з Інституту інноваційних технологій і змісту освіти на базі ХНУ імені В. Н. Каразіна було проведено регіональний науково-методичний семінар на тему «Багатопротифільний позашкільний навчальний заклад у системі

вищої освіти: досвід, проблеми, перспективи». Крім того, зауважимо, що за допомогою працівників університетської бібліотеки систематично організовувались виставки нових надходжень наукових і науково-методичних праць, ярмарки інноваційних технологій з проблеми формування інтелектуальної культури учнів у вищих засобах позашкільної освіти.

Із метою підвищення рівня професійної обізнаності педагогів центру довузівської освіти з проблеми дослідження організовувались взаємовідвідування навчальних занять викладачами центру, проводились майстер-класи, відбувалось системне виявлення, вивчення й узагальнення передового досвіду викладачів з питань розвитку розумових здібностей, інтелектуальних знань і вмінь учнів підліткового віку. Для можливості творчого використання теоретичних і практичних доробок іншими педагогами в центрі довузівської освіти було створено спеціальний банк науково-методичних ідей, який постійно поповнювався педагогічно цінними науковими, науково-методичними й дидактичними матеріалами з питань формування інтелектуальної культури підлітків.

Реалізація другої з визначених педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету забезпечувала цілеспрямований розвиток інтелектуальних знань та вмінь учнів підліткового віку на основі врахування їх вікових особливостей та специфіки вивчення предметів обраного профілю навчання в центрі довузівської освіти.

У групах E_1 і E_2 учні вдосконалювали свої знання та вміння з української, російської та англійської мов, вчилися грамотно розбудовувати комунікативні контакти з різними людьми та за необхідності дискутувати з ними, аналізувати твори художньої літератури, висловлювати свої думки та оцінки стосовно описаних подій та вчинків головних персонажів, виконували вправи й завдання творчого характеру (написання рефератів, авторських віршів чи прози тощо). Старші підлітки залучались також до розв'язання завдань, які мають певну невизначеність (наприклад, завдання з нестачею чи залишком певних даних тощо).

У групах E_3 і E_4 , в яких учні поглиблено вивчали природничонаукові дисципліни, чільне місце на заняттях займали проблемні методи навчання, організовувались «мозкові атаки», «круглі столи», «інтелектуальні бої». Деякі заняття проводились у факультетських лабораторіях. Викладачі значну увагу приділяли залученню учнів підліткового віку до проведення дослідів, експериментів, практикумів, адже це дозволяло школярам переконатись у правильності сформульованих теоретичних положень, самостійно сформулювати певні висновки.

Відповідно до третьої визначеної педагогічної умови, в центрі довузівської освіти класичного університету забезпечувалось системне поєднання аудиторних і позааудиторних видів розумової діяльності підлітків, спрямоване на формування їх інтелектуальної культури. У світлі цього в групах E_1 і E_2 учні не тільки вивчали вищевказані гуманітарні дисципліни на аудиторних заняттях, але й залучались до різних видів позааудиторної роботи. Так, школярі брали участь у роботі літературної студії «Проба пера», в якій вони зустрічались щомісяця для читання та обговорення власних літературних доробок. Найкращі твори пізніше друкували у

збірці творів учнів літературної студії. Крім того, у стінах цієї студії організовувались зустрічі з запрошеними викладачами-філологами, які надавали свої рекомендації щодо оволодіння мистецтвом слова. Школярі також брали активну участь у різноманітних вікторинах і конкурсах (конкурс знавців української мови «Грамотій», конкурс іноземної мови «English Marathon», театралізована вікторина на честь дня Святого Валентина, яка проводилась англійською мовою).

Учні, які входили до складу груп E₃ і E₄, теж зазвичай поєднували навчальну роботу на планових заняттях і позааудиторну діяльність з оволодіння природничонауковими дисциплінами. Наприклад, вони створювали колективні та індивідуальні проекти, у тому числі мультимедійні. Наведемо приклади тем таких проектів: «Шар-ракета» (Ілля С., 5 клас), «Магнітна левітація» (Юрій З., 6 клас), «Web-сайт «Мій клас» (Дмитро Ч., 7 клас) тощо.

Про результати своєї дослідницької діяльності підлітки доповідали на щорічній підсумковій конференції слухачів Малої каразінської університету, тези цих доповідей публікувалися у відповідній збірці праць. Значний інтерес у школярів викликали також такі заходи: веб-квести, предметні олімпіади, ігротеки: інтерактивні ігри з математики («Переможи мудреця», сімейна гра із залученням батьків «Таємниця числа Пі», фізико-математичне свято «Наукові старту», турнір «Математична карусель», свято «Зимова математична олімпіада» тощо.

Крім того, учні стали постійними учасниками міжнародного проекту «Scientific Fun – Наукові пікніки в Україні», де були представлені, наприклад, такі роботи: «Банка – пустунка» (Олександр Д., 5 клас), «Тиск у бистрих потоках газів» (Владислав Ф., 7 клас). Крім того, учні презентували свої дослідницькі здобутки на виставковому майданчику у «ЛандауЦентрі» («Світлографіка: наука та розвага» (Дмитро З., 5 клас), «Ілюзія зорового сприйняття» (Дарина К., 5 клас) тощо).

На контрольному етапі експерименту проводився аналіз та узагальнення отриманих результатів, які відбито в табл. 2.

Таблиця 2

Критерії й показники формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету	Групи			
	E ₁ (93 учні)	E ₂ (86 учнів)	E ₃ (107 учнів)	E ₄ (103 учні)
1	2	3	4	5
Мотиваційно-цільовий				
1) <i>характер мотивів щодо оволодіння інтелектуальною культурою:</i>				
• стійкі	+13,6	+15,7	+18,5	+23,4
• проявляються епізодично	+3,6	+2,4	+1,2	+3,9
• майже не проявляються	-17,2	-18,1	-19,7	-27,3
2) <i>спроможність до цілепокладання в інтелектуальній діяльності:</i>				
• демонструє практично завжди	+10,2	+13,1	+12,8	+15,7
• проявляє періодично	+4,2	+4,7	+3,7	+3,6
• майже не проявляє	-14,4	-17,8	-16,5	-19,3
Емоційно-ціннісний				
• <i>характер прояву емоцій в оволодінні інтелектуальною</i>				

Продовж. табл. 2

1	2	3	4	5								
Емоційно-ціннісний												
культурою:												
• стійкі позитивні	+12,3	+16,9	+17,1	+20,2								
• нестійкі	+4,6	+2,1	+1,4	+2,2								
• переважно негативні	-16,9	-19,6	-18,5	-22,4								
2) прояв ціннісного ставлення до розумової діяльності:												
• позитивне	+10,3	+15,8	+16,3	+18,9								
• нейтральне	+4,8	+0,6	+1	+3,3								
• переважно негативне	-15,1	-16,4	-17,3	-21,4								
Когнітивно-дієвий												
1) сформованість знань, необхідних для здійснення розумової діяльності, підвищення рівня інтелектуальної культури:												
• високий рівень (знання характеризуються повнотою, системністю та гнучкістю)	+15,6	+16,9	+17,2	+18,3								
• середній рівень (знання не мають ознак повноти, системності й гнучкості)	+1,8	+1,9	+2,2	+1,8								
• низький рівень (знання практично не сформовані)	-17,4	-18,8	-19,4	-20,1								
1) сформованість визначених груп умінь:	Рівні сформованості											
	Е ₁			Е ₂			Е ₃			Е ₄		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький	високий	середній	низький
	+12,2	+2,3	-14,5	+14,3	+1,4	-15,7	+14,0	+2,1	-16,1	+15,4	+2,9	-18,3
	+14,4	+2,9	-17,3	+15,6	+2,3	-17,9	+14,1	+2,8	-16,9	+15,2	+1,9	-17,1
	+13,1	+3,3	-16,4	+14,1	+3,1	-17,2	+14,7	+2,3	-17,0	+16,3	+2,0	-18,1
• конструктивно-дослідницьких	+11,7	-1,5	-10,2	+14,0	-1,4	-12,6	+14,4	+1,7	-13,3	+16,0	+1,1	-17,1
• комунікативно-організаційних												
• рефлексивно-оціночних												
• аналітико-прогностичних												
Особистісно-рефлексивний												
1) характер прояву необхідних для успішного здійснення розумової діяльності особистісних якостей:												
• стійкі	+13,5	+14,7	+14,9	+15,6								
• проявляються час від часу	+1,7	+2,4	+2,5	+3,0								
• майже не проявляються	-15,2	-17,1	-17,4	-18,6								
2) адекватність самооцінки підлітками сформованості цих якостей:												
• адекватна	+25,5	+27,7	+26,5	+32,3								
• завищена	-13,2	-14,2	-14,2	-17,1								
• занижена	-12,3	-13,5	-13,5	-15,2								

Вірогідність результатів експериментальної роботи доведена засобами математичної статистики за допомогою використання критерію Пірсона.

Результати проведеного дослідження підтвердили основні теоретичні положення дисертації та дають підстави для низки **висновків**:

1. На основі аналізу наукової літератури визначено, що культура особистості – це комплексна характеристика людини, що дає їй можливість жити в гармонії із загальнолюдською, національною культурою, розвивати суспільство й

індивідуальну своєрідність своєї особистості; це система програм людської діяльності, спілкування й поведінки для вдосконалення суспільного життя в усіх його основних вимірах, а інтелект – узагальнена характеристика розумових здібностей людини, що значною мірою впливає на якість процесу її мислення, забезпечуючи його своєрідність.

У свою чергу, під інтелектуальною культурою особистості в дослідженні розуміється інтегрована якість особистості, яка володіє спеціальними знаннями, уміннями, якостями, необхідними для ефективного здійснення розумової діяльності, унаслідок цього відбувається створення чогось об'єктивно чи суб'єктивно нового. У дисертації також визначено, що цей особистісний феномен включає такі структурні компоненти: мотиваційно-ціннісний (сформованість мотивів і ціннісних ставлень, що спонукають людину до вдосконалення своєї інтелектуальної діяльності; гностично-діяльнісний (засвоєння системи інтелектуальних умінь: конструктивно-моделювальних, комунікативно-організаційних, рефлексивно-оціночних, аналітико-прогностичних, а також знань, необхідних для успішного здійснення різних видів розумової діяльності); особистісно-креативний (сформованість у людини необхідних для успішного здійснення інтелектуальної діяльності особистісних якостей: самостійності, креативності, самокритичності, наполегливості тощо).

2. У дослідженні виділено основні особливості формування інтелектуальної культури в учнів підліткового віку: інтенсивний розвиток інтелекту, абстрактно-логічного та творчого мислення; поглиблення пізнавальних інтересів, розвиток спостережливості, пам'яті, уваги та інших важливих пізнавальних здатностей; загострення потреби учня у взаємодії з однолітками чи учнями старшого віку, у самоствердженні в їх колі тощо. Під час проведення наукового пошуку також встановлено, що класичні університети як провідні наукові, освітні, методичні, культурні осередки мають значні виховні ресурси в плані формування інтелектуальної культури молоді, в тому числі учнів-підлітків, які навчаються в центрах довузівської освіти.

3. У процесі проведення дослідження було уточнено критерії й показники сформованості інтелектуальної культури учнів підліткового віку: мотиваційно-цільовий критерій (характер сформованості в учнів мотивів щодо оволодіння інтелектуальною культурою; спроможність до формулювання послідовних цілей у процесі здійснення інтелектуальної діяльності); емоційно-ціннісний (характер прояву емоцій в оволодінні інтелектуальною культурою; характер прояву ціннісного ставлення до розумової діяльності); когнітивно-дієвий компонент (сформованість інтелектуальних умінь та знань, необхідних для здійснення інтелектуальної діяльності); особистісно-рефлексивний (характер прояву необхідних для успішного здійснення розумової діяльності особистісних якостей; адекватність самооцінки підлітками сформованості цих якостей).

4. Теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету: забезпечення спеціальної підготовки викладачів центру до формування інтелектуальної культури підлітків; цілеспрямований розвиток інтелектуальних умінь учнів підліткового віку на основі врахування їх вікових

особливостей та специфіки вивчення предметів обраного профілю навчання в центрі довузівської освіти; системне поєднання аудиторних і позааудиторних видів розумової діяльності підлітків, спрямованої на формування в них інтелектуальної культури.

Експериментальною реалізацією визначених педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету доведена їх ефективність. Так, як засвідчують дані експерименту, в експериментальній групі E_1 кількість учнів із високим рівнем сформованості інтелектуальної культури збільшилася на 12,2 %, у групі E_2 – на 14,5 %, у групі E_3 – на 13,9 %, а у групі E_4 – на 17,1 %. У свою чергу, кількість учнів з низьким рівнем цієї культури зменшалась, а саме: в експериментальній групі E_1 – на 18,1 %, у групі E_2 – на 19,9 %, у групі E_3 – на 19,1 %, а у групі E_4 – на 21,2 %. На підставі отриманих результатів можна зробити висновок про те, що реалізація визначених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету дійсно забезпечує значне підвищення в учнів рівня її сформованості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Перспективними для подальших наукових розвідок є питання формування інтелектуальної культури старшокласників у центрі довузівської освіти класичного університету, інтеграції зусиль педагогів шкіл та позашкільних навчальних закладів з метою успішного вирішення вищевказаної проблеми, а також здійснення порівняльного аналізу систем виховання цієї культури в учнів різного віку в розвинених країнах світу.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Курільченко В. В. Малий каразінський університет : учора, сьогодні, завтра / В. В. Курільченко, Н. Ю. Тютрюмова, В. І. Чеботарьов // UNIVERSITATES = Университеты : наука и просвещение – 2012. – № 4 (51). – С. 88-93.
2. Курільченко В. В. Позашкільна освіта в Центрі довузівської освіти класичного університету / В. В. Курільченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. – Вип. 43 (96). – С 182-189.
3. Курільченко В. В. Інтелектуальна культура особистості як педагогічне поняття / В. В. Курільченко // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. праць. – Х. : Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, 2015. – Вип. 38. – С. 76-82.
4. Курільченко В. В. Визначення структурних компонентів інтелектуальної культури особистості / В. В. Курільченко // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. праць. – Херсон : Херсон. нац. техн. ун-т, 2015. – Т. 2. – С. 68-71.
5. Курільченко В. В. Формування інтелектуальної культури школяра / В. В. Курільченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. – Вип. 44 (97). – С 373-379.

6. Курільченко В. В. Педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету / В. В. Курільченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2015. – Вип. 45 (98). – С. 137-145.

7. Курільченко В. В. Апробація педагогічних умов формування інтелектуальної культури підлітків у центрі довузівської освіти класичного університету / В. В. Курільченко // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2015. – Вип. 52. – С. 23-26.

8. Kurilchenko V. V. The essence of intellectual culture, its basic functions and maintenance / Kurilchenko V. V. // Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. – 2015. – № 12 (25). – P. 15-19.

9. Kurilchenko V.V. Lighting intellectual culture of the person as a pedagogical problem / Kurilchenko V.V. // News of science and education. – 2015. – № 16 (40). – P. 5-9.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

10. Курільченко В. В. Нетрадиційні форми позашкільної освіти як спосіб профілізації школярів / В. В. Курільченко // Актуальні проблеми безперервної освіти : матер. Всеукр. науково-практ. конф. (Харків, 2003 р.). – Х., 2003. – С. 17.

11. Курільченко В. В. Нетрадиційні форми позашкільної освіти як спосіб організації наукової праці школярів / В. В. Курільченко, В. І. Чеботарьов // Сучасні проблеми науки та освіти : матер. 5-ї Міжнар. Міждисцип. науково-практ. конф. (Алушта, 30 квітня – 10 травня 2004 р.). – Алушта, 2004. – С. 200.

12. Kurilchenko V. From the practice of teaching elements of physics in the primary school / V. Kurilchenko, O. Pesin, V. Korshak, D. Pesina // Physics Curriculum Design, Development and Validation : матер. Міжнарод. науково-практ. конф. (Нікосія, 18-22 серпня, 2008). – Нікосія, 2008. – С. 219.

13. Курільченко В. В. Малий каразінський університет – інноваційна система позашкільної освіти / В. В. Курільченко, Н. Ю. Тютрюмова, В. І. Чеботарьов // Сучасні проблеми науки та освіти : матер. 12-ї Міжнар. міждисцип. науково-практ. школи-конф. (Євпаторія, 27 квітня – 9 травня 2012 р.) – Х., 2012. – С. 185-186.

14. Курільченко В. В. Малий каразінський університет – інноваційний проект розвитку та освіти обдарованих дітей / В. В. Курільченко, В. І. Чеботарьов // Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави: матер. V Міжнар. науково-практ. конф. (Гаспра, 25-29 вересня 2012 р.). – К., 2012. – С. 147-157.

15. Курільченко В. В. Малий каразінський університет – запорука якості освіти / В. В. Курільченко, Н. Ю. Тютрюмова, В. І. Чеботарьов // Стратегия качества в промышленности и образовании : матер. VIII Международной конференции (Варна, 8-15 июня 2012 г.). – Варна, 2012. – Т. III. – С. 267-269.

16. Курільченко В. В. Формирование педагогической культуры. Развитие познавательных интересов младших школьников / В. В. Курильченко, Г. В. Годованная, В. И. Чеботарев // Сучасні проблеми науки та освіти : матер. 13-ї Міжнар. міждисц. науково-практ. школи-конф. (Харків, Одеса 26 квітня – 5 травня 2013 р.). – Х., 2013. – С. 264-265.

17. Курільченко В. В. Дистанційна позашкільна освіта учнів Малога каразінського університету центру довузівської освіти Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна / В. В. Курільченко, В. І. Чеботарьов // Інноваційні технології навчання обдарованої молоді : матер. міжнар. науково-практ. конф. (Київ, 10 грудня 2013 р.). – К., 2013. – С. 75-76.
18. Курільченко В. В. Дослідницька діяльність дітей молодшого шкільного віку в процесі знайомства з основами фізики / В. В. Курільченко, О. І. Песін, В. Ф. Коршак, В. І. Чеботарьов // Дослідницький компонент у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів освіти : ретроспектива і перспектива : матер. Всеукр. науково-практ. конф. (Київ, 21 листопада 2013 р. – К., 2013. – С. 110-114.

Анотації

Курільченко В. В. Формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2016.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

На основі аналізу наукової літератури визначено сутність понять «культура особистості», «інтелект», «інтелектуальна культура», проаналізовано структуру та зміст інтелектуальної культури особистості. Розкрито особливості формування цієї культури в учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено умови ефективного формування цієї культури в учнів підліткового віку у вищевказаному центрі.

Ключові слова: інтелектуальна культура, учень підліткового віку, центр довузівської освіти, класичний університет, педагогічні умови.

Курильченко В. В. Формирование интеллектуальной культуры учащихся подросткового возраста в центре довузовского образования классического университета. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2016.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования интеллектуальной культуры учащихся подросткового возраста в центре довузовского образования классического университета.

На основе анализа научной литературы в диссертации установлено, что культура – это комплексная характеристика человека, дающая ему возможность жить в гармонии с общечеловеческой, национальной культурой, развивать общество и

индивидуальное своеобразие своей личности; это система программ человеческой деятельности, общения и поведения для совершенствования общественной жизни во всех его основных измерениях. Также определено, что в исследовании интеллект понимается как обобщенная характеристика умственных способностей человека.

Изучение различных трактовок учеными терминов «культура» и «интеллект» стало теоретическим фундаментом для определения сущности ключевого для исследования понятия «интеллектуальная культура». Анализ научной литературы показывает, что ученые определяют суть интеллектуальной культуры как: ядро личности, важный фактор развития и реализации ее творческих способностей, целостную систему интеллектуальных характеристик, практического опыта и морально-этических ценностей, которые дают возможность адаптироваться к окружающему миру и оптимально организовывать свою деятельность с учетом моральных установок общества (О. Трапезникова); характеристику деятельности человека в сфере мышления, в процессе которого осуществляется взаимодействие с окружающей средой, другими людьми, в результате чего происходит создание нового на объективном или субъективном уровне (Л. Бурман, Н. Зеленкова, М. Мартиросян, О. Пермяков).

На основе учета различных точек зрения исследователей конкретизировано, что в диссертации под интеллектуальной культурой понимается интегрированное качество личности, обладающей специальными знаниями, умениями, качествами, необходимыми для эффективного осуществления умственной деятельности, вследствие чего происходит создание чего-то объективно или субъективно нового.

Установлено, что интеллектуальная культура личности выполняет такие важные функции как когнитивную, коммуникативную, регулятивную, воспитательную, просветительскую, прогностическую, проектировочную. Кроме этого, конкретизировано, что этот личностный феномен включает следующие структурные компоненты: мотивационно-ценностный (сформированность мотивов и ценностных отношений, побуждающих человека к совершенствованию своей интеллектуальной деятельности); гностически-деятельностный (усвоение системы интеллектуальных умений и знаний, необходимых для успешного осуществления различных видов умственной деятельности); личностно-креативный (сформированность у человека необходимых для успешного осуществления интеллектуальной деятельности личностных качеств).

Сегодня система внешкольного образования представлена во многих учреждениях различными формами работы с учащейся молодежью. Значительное место в этой системе занимают центры довузовского образования классических университетов, которые отличаются развитой инфраструктурой научных и научно-производственных предприятий и организаций, высоким уровнем кадрового и материально-технического обеспечения образовательного процесса, что позволяет им быть мощными центрами интеграции образования, науки, производства и культуры.

Важно отметить, что центры довузовского образования классических университетов имеют значительные педагогические ресурсы для формирования интеллектуальной культуры учащихся разного возраста. Особенно благоприятным в

этом плане оказывается подростковый возраст. Ученики этой возрастной категории отличаются такими характеристиками: 1) интенсивное развитие абстрактно-логического и творческого мышления, что обуславливает появление у подростка новых возможностей интеллектуального характера и дает ему возможность эффективно овладевать важными интеллектуальными умениями, строить коммуникативные контакты с другими людьми; 2) проявление более четко выраженных познавательных интересов, носящих избирательный характер, развитие наблюдательности, памяти, внимания и других важных познавательных способностей, значительно расширяющих диапазон тех заданий, которые школьники могут успешно выполнить; 3) обострение потребности подростка во взаимодействии со сверстниками или учениками старшего возраста и самоутверждении среди них.

В диссертации теоретически обоснованы и экспериментально проверены педагогические условия формирования интеллектуальной культуры учащихся подросткового возраста в центре довузовского образования классического университета: обеспечение специальной подготовкой преподавателей центра к формированию интеллектуальной культуры подростков; целенаправленное развитие интеллектуальных умений учащихся подросткового возраста с учетом их возрастных особенностей и специфики изучения предметов выбранного профиля обучения в центре довузовского образования; системное сочетание аудиторных и внеаудиторных видов умственной деятельности подростков, направленной на формирование у них интеллектуальной культуры.

Ключевые слова: интеллектуальная культура, ученик подросткового возраста, центр довузовского образования, классический университет, педагогические условия.

Kurilchenko V.V. Formation of intellectual culture of teenagers in the center of pre-university education of a classical university. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree on specialty 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis is a theoretical and experimental research of the problem of formation of intellectual culture of teenagers in the center of pre-university education of a classical university.

On the bases of scientific literature analysis the essence of such concepts as “culture of personality”, “intelligence”, “intellectual culture” have been defined, the structure and content of the intellectual culture of the individual have been analyzed. The features of formation of culture in teenagers in the center of pre-university education of a classical university have been discovered. The effective formation conditions of this culture in teenagers in the above-mentioned center have been theoretically grounded and experimentally proved.

Keywords: intellectual culture, teenager, the center of pre-university education, classical university, pedagogical conditions.